

Az egyházjog hatása az európai jogi kultúrára

Szerző: SZUROMI Szabolcs

Affiliáció: egyetemi tanár, PPKE KJPI

Rovat: Egyházjog

Rovatszerkesztő: SZUROMI Szabolcs

Lezárás dátuma: 2020.04.15

Idézési javaslat: SZUROMI Szabolcs: „Az egyházjog hatása az európai jogi kultúrára” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Egyházjog rovat, rovatszerkesztő: SZUROMI Szabolcs) <http://ijoten.hu/szocikk/az-egyhazi-jog-hatas-a-europai-jogi-kulturara> (2020). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A katolikus egyház jogát egyházjognak, hagyományosan pedig kánonjognak nevezzük. Ez azoknak a normáknak az összességét jelenti, „melyeket a katolikus egyház illetékes szervei adtak ki vagy érvényesítenek, s amelyek ennek az egyháznak a szervezetét, működését és tagjainak az egyház sajátos céljaival kapcsolatos tevékenységét szabályozzák.” (ERDŐ Péter: *Egyházjog* [Szent István Kézikönyvek 7], Budapest, Szent István Társulat, 52014, 53). Ennek legfontosabb területe nevezhető pápa által alkotott jognak (*ius pontificum*), mivel annak rendelkezéseit a mindenkori pápa vagy az ő felhatalmazása alapján eljáró dikasztériumok hozzák létre. Régies szóhasználatlal nevezhetjük egyházi jognak (*ius ecclesiasticum*), melyet már Siricius pápa (384–399) is alkalmazott 385-ben, megkülönböztetve az egyházi hatóság által alávetettjeire alkotott jogszabályt a világi törvényektől. Ez tehát nem tévesztendő össze a *ius publicum ecclesiasticum*mal (*diritto ecclesiastico*, *derecho ecclesiastico*; *droit ecclesiastique*; *ecclesiastical law*; *Staatskirchenrechts*), amely fogalom az állami egyházjogot – vagyis a világi jogalkotó által az egyházak státuszával és működésével kapcsolatos állami jogszabályokat – jelöli. Általánosságban a keresztény egyházak egyházjogon a vallási közösség belső – saját maguk által alkotott – normarendszerét értik, míg a nem keresztény egyházak és vallási közösségek esetében mindazt a belső szabályt, ami a vallási közösség saját szokásain alapul, és belső életét szabályozza, ellentétben a külső – uralkodói, állami stb. – hatóság normáival, azaz a külső egyházjoggal.

Tartalomjegyzék

1. **Az egyházjog fogalma**
2. **A római jog és az egyházjog (kánonjog)**
3. **A középkori jog és a *ius commune***
4. **A modern kor**
5. **JEGYZETEK**

1. Az egyházjog fogalma

[1] A katolikus egyház hatályos latin Egyházi Törvénykönyve (*Codex Iuris Canonici*, 1983) a kánonjog 1. oldal

kifejezést használja, amely hagyományosan a kánonokból (*κανών*) álló egyházi joganyagra utal, szemben a világi uralkodó vagy hatóság által alkotott törvényekkel (*νόμος*). Maga a szó mértéket jelent, amely mint komplex egyházi norma mind a hit, mind az erkölcs területén kötelezi az Egyház közösségéhez tartozókat; természetesen a norma eredete (isteni-egyházi; egyetemes-részleges) és az Egyházzal fennálló közösség (*communio*) fokának figyelembevételével. Az egyházjog története folyamán a kánonjog kifejezést különféle összetételekben is használták: kánonjog – kánoni jog (*ius canonicum*), kánoni törvény (*lex canonica*), kánoni szabály (*mos canonicus, ordo canonicus*).^[1] A régebbi kánonjogi gyűjteményekben a szöveg műfaja és a jogalkotó hatóság függvényében találkozhatunk a kánon (*canon*),^[2] fejezet (*caput*),^[3] dekrétum (*decretum, decretalis*)^[4] vagy a konstitúció (*constitutio*) elnevezéssel.^[5] Ezek közül a kánon leginkább a zsinatokon megszületett rövidebb, jogi jellegű szabályokat jelölte, szemben a hosszabb lélegzetű, alapvető meghatározást adó konstitúcióval^[6] vagy a főleg pápai jogalkotáshoz tartozó dekrétummal. A hatályos Egyházi Törvénykönyv egyöntetűen kánonnak nevezi a benne található önálló jogszabályokat, amelyeket néha paragrafusokra, valamint pontokra oszt fel.^[7]

[2] Az egyházjog fogalmának meghatározására számos összefoglalás született.^[8] Franz Schmalzgrueber szerint az egyházjog „[o]lyan püspökök által elrendelt vagy legalábbis jóváhagyott, az Egyház számára alkotott pozitív jog, mely az istentiszteletrre, a békére és a keresztény igazságosság megőrzésére, végső soron az örök boldogság elérésére irányítja a krisztushívőket”. Franz Xaver Wernz úgy beszél az egyházjogról, mint Isten vagy az egyházi hatóság által kinyilvánított és a katolikus Egyház számára előírt törvények összessége.^[9] Gommarus Michiels Johannes Baptist Sägmüller véleményét figyelembe véve^[10] az egyházjogon a törvényes egyházi hatóság által alkotott, kifejezésre juttatott vagy jóváhagyott jogi normák összességét érti, amely az Egyházhhoz tartozó minden személy jogait és köteleseit úgy határozza meg és rendezi, hogy az az egyházi közösséget megőrizze, és közelebb vigye az Egyház saját céljának eléréséhez.^[11] Az egyházjog tehát azoknak a kötelező cselekvési szabályoknak az összessége, amelyeket arra illetékes egyházi hatóság az Egyház javára, egy arra megfelelő közösségnek, kellően kihirdetett, tartós, önálló, általános és jogi jellegű formában hoz.^[12]

[3] Az egyházjog „szent jog” (*ius sacrum*), mivel normái közvetlen vagy közvetett módon az egyes személyek megszentelődését mozdítják elő. Szembeállítva az emberi közösség együttélését szabályozó normákkal (*ius civile*), tág értelemben isteni jognak (*ius divinum*) vagy ahhoz kapcsolódó jognak is nevezhetjük, mivel a kánoni jogszabály sajátos kapcsolatban van az isteni törvénnyel.^[13] Egyfelől számos pozitív egyházi törvény isteni jogot fogalmaz meg, mely alól nem áll módjában az Egyház egyetlen hierarchikus szintjének sem felmentést adnia. Másfelől, a tisztán egyházi törvények vonatkozásában is megjegyzendő, hogy azok egyedi módon kötődnek az isteni joghoz, mint az abban foglaltak megtartásának és alkalmazásának eszközei.^[14] Ezek az eszközök az Egyház élete folyamán kristályosodtak ki, először a szentségek kiszolgáltatása és az igehirdetés által létrehozott szokásjogban, majd annak lejegyzett, írott formájában. Így egészen 1983-ig, az új Egyházi Törvénykönyv kihirdetéséig csak meghatározott körben lehetett beszélni az érvényesség és a hatályosság közötti különbségről az egyházjogban.

[4] Amennyiben egy kánoni szabályt érvényesen, azaz arra illetékes hatóság által, törvényileg meghatározott módon és formában, megfelelő tartalommal és címzettek számára alkottak, úgy az időbeli korlátozás nélküli hatállyal bírt. Ez teszi érthetővé az egyházjog történelemben megjelenő jelentősebb hamisításoknak az elméleti hátterét is, hiszen a jogszabály-értelmezés fejlett formáinak hiányában és a korábbi egyházi állapotokat tükröző joganyag alapján a szöveg utólagos átalakítása, a hamis szerzőmegjelölés vagy az egyszerű hamisítás szolgálhatott pusztán eszközként a régi, de hatályban lévő joganyag aktualizálására. Erre a legjobb példa maga a több mint felében hamis Pszeudo-Izidor gyűjtemény (847–852).^[15] Az egyháztörténelem különböző korszakaiban alkotott kánoni rendelkezések egyöntetűen hatályban voltak, ami komoly nehézséget jelentett a jogalkalmazónak. Az egyházjogi gyűjteményekben kronologikusan vagy tematikusan felsorolt kánonok nem egyszer egymással részben vagy teljesen ellentétes intézkedést tartalmaztak, mivel legtöbbjük

konkrét esetre, de különböző (földrajzi, társadalmi, történelmi) körülmények között írták.

[5] Az egymással ellentétes kánonok problémájának feloldása a kánonjogtudomány fejlődésének köszönhető, nevezetesen Chartres-i Szt. Ivo (†1115),^[16] Liège-i Alger (†1131)^[17] és Gratianus mester munkájának (1140 körül) köszönhető.^[18] Ezt egészíti ki a zsinati jogalkotás különböző szintjeinek világos hierarchikus egymás alá rendelése a IV. Lateráni Zsinaton (1215),^[19] melynek rendelkezéseit az egyetemes zsinatok történetében először maga a pápa hirdette ki. Ezek az elméleti és alapvető jogtechnikai irányelvek lehetővé tették az anyagában növekvő, később (1671-től *terminus technikus*ként)^[20] *Corpus iuris canonicum*nek nevezett jogszabály-együttes hatékony alkalmazását és értelmezését, alapvetően 1917-ig (vagyis az első *Codex Iuris Canonici* kihirdetéséig), a jogértelmezésben pedig lényegében az új Egyházi Törvénykönyv 1983. november 27-i hatálybalépéséig.^[21]

2. A római jog és az egyházjog (kánonjog)

[6] Komoly tudományos viták folynak mind a mai napig Európa két legnagyobb befolyást gyakorló jogrendszerének (római jog és kánonjog) egymásra gyakorolt hatásáról.^[22] Az álláspontok elsődlegesen az egyetemi oktatás megindulása előtti időszak (XI–XII. század) értelmezése tekintetében térnek el egymástól. Az azonban tény, hogy az ->egyházjog befolyásának és a korabeli társadalom működésében betöltött szerepének a késői datálása – vagyis az 1140-es, azaz a *Decretum Gratiani* összeállításának elméleti dátumához való hozzákapcsolása – nélküli a tényleges tudományos megalapozottságot. Ehhez elégséges utalni – a fenti korai definíciókon túl – akár Szt. Ágoston (†430) *De libero arbitrio* című művére,^[23] vagy Sevillai Szt. Izidor (†636) *Etymologiarum* című alapvető munkájára.^[24] Ennio Cortese a középkori jog kialakulásáról és működéséről írt klasszikus monográfiájában egyértelműen rámutat azokra a kölcsönhatásokra, amelyek magát az ókori római jogot is érték, akár Ázsiából, Egyiptomból, de a teljes közel-keleti térségből is. A katonai hódítások következtében, valamint a népvándorlás egyes szakaszaiban a Római Birodalom határain belülre kerülő népek saját joga már korán jelentős befolyást gyakorolt a római jogra (vö. *ius vetus* – *ius novum*), jóval a kereszténység megerősödése, a birodalom bomlása – ha tetszik, társadalmi átrétegződése és új államok létrejötte – előtt.^[25] Az is kellőképpen ismert – mind a római jogforrások, mind a kánoni szabályok elemzőinek körében –, hogy Nagy Konstantin uralkodásától kezdődően jelentősen átláthatóbbá válik a ->római jogi rendszer, a jogalkotási hagyomány alapján álló, már létező és újabban kibocsátott jogszabályok műfaji és tartalmi kerete,^[26] amelyet jelentősen befolyásol az uralkodói teljes hatalom ideája.^[27] Ez az időszak azért fontos számunkra, mivel ezzel párhuzamosan megerősödik a kánoni jogalkotás Római Birodalmon belüli gyakorlati relevanciája. Az említett tendencia nemcsak a konstantini jogalkotás és az egyházi – különösen zsinati – szabályok szoros kapcsolatában nyilvánul meg,^[28] hanem mind a *Codex Theodosianus*ba, mind a *Codex Iustinianus*ba bekerült belső egyházi rendelkezésekben és az azok alapján álló jogcselekményekhez kapcsolt állami jogkövetkezményekben is.^[29] A folyamat leírásához Cortese professzor kifejezetten Szt. Ambrus (†397) tevékenységére és írásaira utal, amelyek hatása egyértelműen visszatükröződik a római típusú bírósági eljárásban, beleértve a büntetőjogi kérdéseket is.^[30] Az említett körülményeket úgy összegzi Jean Gaudemet, hogy

„[a]z egyik legnagyobb változás Európa történetében az volt, amikor bekövetkezett a Római Birodalom vége, és egyúttal megszülettek a modern európai államok elődjai. Ez a változás egybeesett az egyházi intézmény- és jogrendszer stabil alapjainak a letisztulásával.”^[31]

[7] Mindezek tükrében érdemes egy pillantást vetni a római jog és a kánonjog egymásra hatásáról tanúskodó forrásokra. A „*νόμος*” és „*κανών*”, valamint a „*lex*” kifejezés nemcsak a római jogi terminológiában létezett, hanem az ókori kánonjogi forrásokban is találkozunk azok használatával. Erdő Péter 2006-ban közzétett aprólékos elemzésében pontosan rögzítette, hogy a római jogi törvény meghatározásával párhuzamosan miként fejlődtek a normatípusok és jelentéstartalmuk, beleértve a császári jogalkotásra használt terminusok és a jogtudományban használatos kategóriák elkülönülését

a IV. században.^[32] Annak ellenére, hogy a „*lex christiana*” a római jogban a keresztény vallást jelölte (*Codex Iustinianus* [Cod.], 1. 9.11), a keresztény szóhasználat a „*lex*” szó alatt elsődlegesen az Ószövetséget vagy Mózes öt könyvét jelölte, amit jól mutat Tertullianus (†220) szóhasználat is.^[33]

[8] A *Codex Theodosianus* és a *Codex Iustinianus* szövegének vizsgálata egyértelműen tanúskodik a két törvényműben helyet kapó belső egyházi rendelkezésekről, valamint az egyházi jogalkotáshoz és terminológiához kötődő római jogi forrásokról. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a római jogi rendelkezés minden esetben azonos tartalommal veszi át az egyházi jogalkotásban megjelenő témákat. Ez a tény komoly nehézség elé fogja állítani az érett középkor jogértelmezését, amikor a jogtudósok a jogértelmezés folyamán különböző jogtechnikai eszközökkel igyekeznek az azonos témájú, de különböző tartalmú római és kánoni jogi források közötti különbséget feloldani.^[34] Hozzá kell tennünk, hogy az említett eltérések összehangolásának érdekében nem pusztán a római jog szakértői (legisták) és a kánonjogászok (kánonisták) fejtették ki álláspontjukat, hanem nélkülözhetetlen szerepet töltöttek be a filozófia és a teológia kiemelkedő művelői is.^[35]

[9] Az egyházjog jelenlétét – ezáltal annak szövegszerű hatását – az említett római törvényművekben jól jellemzi a niceai (325), a konstantinápolyi (381), az efezoszi (431) és a khalkedóni (451) egyetemes zsinatok szövegrészleteinek átvétele.^[36] A *Codex Iustinianus* I. könyvében belül jelentős az Egyház privilégiumainak elismerése (például Cod. 1.2.1), valamint a szent dolgokra vonatkozó előírások, amelyek szintén az első könyvben, az Egyház vonatkozásában kerülnek tárgyalásra. Erre példa a Cod. 1.2.21. Hasonlóan fontosak az I. könyv hitbeli kérdésekkel foglalkozó szövegei (*De Fide*), annak ellenére, hogy ezek nem minden esetben veszik át a keresztény tanítást. Említést érdemel az eretnekekkel foglalkozó Cod. 1.5.9–10 is. Szintén alapvetőnek tekintendő az uzsora kérdésének kezelése, amellyel külön cím foglalkozik (Cod. 4.32), azonban a *Digesta* is kitér rá (például *Digesta* [Dig.] 22.1.29.). A korábbi *Codex Theodosianus* foglalkozik a sivatagba kivonult szerzetességgel (*Codex Theodosianus* [CTh]. 16.3.1), sőt Leó császár 471-ben szabályozza a monasztériumok kiváltságát. A *Codex Iustinianus* másodszori kiadásával 534-ben, valamint a *Novellae*-vel (Nov. 5.1–9) a monasztériumok bekerülnek a római jog által elismert „*universitasok*” közé.^[37] A CTh. 11.16.15–16 a rendkívüli adóterhekre vonatkozóan kimondja az egyházi vagyon immunitását, ezzel átvéve a *Concilium Arminiensis* (359) rendelkezését. Ezzel párhuzamosan számos egyházi tevékenység és intézmény kerül elismerésre azok belső kánoni előírásaival együtt, melyek között említhető a *venerabilis domus, venerabilis loca, religiosissima loca* vagy a *piae causae*.

[10] Az egyházjog és a római jog kölcsönhatása terén jelentős Nagy Szt. Gergely pápa (590–604) személye és tevékenysége. A későbbi pápa római szenátorcsaládban született (körülbelül 540-ben); 572/573-ban már Róma prefektusa és egyúttal a Római Szenátus vezetője.^[38] Mindez kellőképpen alátámasztja kimagasló római jogi ismereteit.^[39] Uralkodásában Justinianus császár kormányzati módszerét követte, így felhasználta a római jog által nyújtott jogi eszközöket az egyházszervezet és az egyházi intézmények megerősítésére (a kancellária vezetése, a hivatalok működtetése, a gazdálkodási rendszer kiépítése stb.).^[40] Azok a szó szerint átvett római jogi töredékek, amelyek Gergely pápa 45. levelében megtalálhatók, világosan tanúskodnak a jusztiniánuszi törvényművek közvetlen használatáról. Nagy Szt. Gergely pápa számára fontos volt a római jog által nyújtott érvrendszer használata ahhoz, hogy az Egyház belső jogát és annak függetlenségét az állami jogi alapelvek igénybevételével meg tudja védeni.^[41] Itt szeretnénk utalni arra, hogy ugyanez indokolja jóval később, VII. Gergely pápa (1073–1085) korában a nagyszámú, I. Gergely pápától származó kánoni szöveg alkalmazását,^[42] és a XI–XII. századi joggyűjteményekbe történő beillesztését.^[43]

[11] Az egyházjog közvetlen befolyása tekintetében különleges helyet foglal el a joggyűjtemények azon két műfaja, amelyek mint vegyes gyűjtemények kifejezetten együtt tartalmazták az állami és a kánoni jogi rendelkezéseket, valamint állami jogkövetkezményt vagy szankciót kapcsoltak a kánoni előírásokhoz, azaz közvetlen tanúi a két jogrend egymásra gyakorolt kölcsönhatásának. Ezek az ún. nomokánon (*νόμος – κανών*) gyűjtemények és a *capitularia*.^[44] Az előző csoportba tartozó kollekciók a Bizánci Birodalom területén terjedtek el a VI. századtól kezdve;^[45] az utóbbiba a Karoling kapitulárékat soroljuk.^[46]

3. A középkori jog és a *ius commune*

[12] A középkori jog *-> ius commune* magában foglalta a római jogot, a kánonjogot és a longobárd hűbérjogot – vagy más néven feudális jogot.^[47] A kánonjog fejlődésére – amint azt fentebb láttuk – erőteljes hatást gyakorolt a római jog.^[48] Nem véletlenül születik a megfogalmazás: „Ecclesia vivit lege romana.”^[49] A római jog továbbélésében így a népvándorlás után Nyugaton leginkább a *Leges Romanae Barbarorum* és a kánonjog játszott szerepet.^[50] A juszteniánuszi kodifikáció eredményeként létrejött törvénytűvek, a *Codex Iustinianus*, a *Digesta*, az *Institutiones*, a *Codex Iustinianus repetitiae praelectionis*, továbbá az ezeket kiegészítő *Novellae* használata a VI. század végére Nyugaton korlátozott volt, olyannyira, hogy a *Digesta* teljesen el is tűnt a használatból mintegy ötszáz évre. Az *Institutiones*, a *Codex* és a *Novellae* egyes részei azonban az egyházi használatban továbbra is megmaradtak, példa erre a *Lex Romana canonice compta* a IX. századból.^[51]

[13] A népvándorlás zavaros időszaka után a XI. században ismét egyre ismertebbé válnak a római jogot feldolgozó gyűjtemények, amire példa az *Epitome Iuliani* is,^[52] de ennek az időszaknak a végére datálható a *Digesta* visszakövetése is a mindennapos használatba. Az egyetemek megszületésével létrejött jogi fakultások a római jog Justinianus-féle foglalatát elemezték és kommentálták (*Corpus iuris civilis*).^[53] A *Digesta* magyarázatának megindulását a kutatás Irnerius (Yrnerius, Guarnerius, Warner vagy Werner) (†1121) nevéhez köti,^[54] aki 1080 körül kezdte meg a *Digesta* szövegének interpretálását a bolognai egyetemen.^[55] Ennek eredményeként beszélünk Bolognában a XII–XIII. századra létrejövő glosszatoriskoláról.^[56] Mindezzel párhuzamosan intézményesül a kánonjog egyetemi szintű oktatása, amelynek legnagyobb hatású gyűjteménye, Gratianus mester műve, a róla *Decretum Gratianum* nevezett kollekció. A két jog egymásra hatása nagyon erőteljes az egyetemi képzésen belül, ami megjelenik a glosszális magyarázatokban és egyéb – az oktatást, a jogalkotást és a jogalkalmazást segítő – segédiródlomban. Itt újra szükséges felhívni a figyelmet Szt. Izidor *Etymologiarum* című művére, melynek szerzője aki előszeretettel támaszkodott Cicero (Kr.e. †43) írásaira, és akinek munkája alapvető befolyást gyakorolt a *Decretum Gratiani* tartalmára és a benne alkalmazott jogtechnikai módszerre.^[57] A joganyag általa kialakított felosztási rendje erőteljesen kötődött a római jogi forrásokhoz, ami alapján érthetőbbé válik számunkra a két jogrendszer egyetemen meghonosított hasonló jogtechnikai módszere,^[58] annak ellenére, hogy a kánonjog továbbra is megőrizte szakrális karakterét.^[59]

[14] Valójában ekkortól datálhatjuk az úgynevezett *ius commune* időszakot.^[60] A „*ius commune*” definiálására több, hangsúlyában egymástól eltérő szakmai álláspontot is ismerünk. 2000. június 9-én Chicagóban (Indiana, USA) az Amerikai Történelmi Társaság (*American Historical Association*) 114. ülésén forrásértékű kerekasztal-beszélgetést folytattak erről a kérdéskörrel. James Brundage szerint egyesek pusztán a római magánjogi szisztéma leírására használják a *ius commune* fogalmát, szembeállítva a helyi (városi, tartományi) szintű jogalkotással. Legtágabban pedig talán a Gaiusnál megtalálható (Dig. 1.1.9)^[61] definíció szerint a minden emberre kiterjedő jogi normák összességét érthetjük alatta.^[62] De a kánonjogtörténet talán legkiemelkedőbb alakjának, Gratianusnak a *Decretum*ában még a természetjog összefüggésében is szerepel.^[63] Az is tény, hogy a XII–XIII. században megerősödő és virágzó egyetemi oktatás megteremtí, elsősorban a római és egyházi jogi (*utrumque ius*)^[64] képzéssel azt az egységes szemléletet,^[65] amelynek hatása a városi és nemzeti jogok jellemzőinek kialakulásában érhető tetten. Itt szükséges megjegyezni, hogy a XII. századot követő érett középkori európai kánonjogi kéziratokban számos esetben találhatunk városi jogból átvett kiegészítéseket, sőt akár a keletkezési hely teljes városi jogkönyvének szövegét. Látható tehát, hogy így létrejön a latin kereszténység vallási egysége mellett a közös jogi, jogalkotási és eljárásjogi alap is. Érdemes ehelyütt utalni arra az egyedülálló tudományos kutatási programra, amely Orazio Condorelli, Franck Roumy és Mathias Schmoeckel koordinálása alatt 2009 és 2012 között három terjedelmes kötetben összegezte az egyházi jogtudomány XII. századtól kibontakozó eredményeinek és intézményes eszközeinek nélkülözhetetlen és maradandó hatását a mai európai jogi kultúrára, az európai típusú jogrendszerek működésére és az azokban mindmáig alkalmazott eszközökre, minden egyes klasszikus jogág tekintetében.^[66] A kutatás az egyházi jognak különösen a magánjog és a büntetőjog területén kifejtett

erőteljes hatását támasztotta alá, mind eljárási, mind terminológiai szempontból, mind pedig az egyes jogintézmények tartalma tekintetében. Tegyük hozzá, hogy az érett középkor jogelméletének egészen a XVII–XVIII. századig érvényesülő lényeges sajátosságai közé tartozott a teológiai és erkölcsi elveknek a felhasználása a jogtudományi alapelvek alátámasztására, sőt valójában nagyon vékony határvonalat lehetett húzni a teológiai, az erkölcsi és a jogi munkák tematikája közé. Kenneth Pennington a *Magna Charta* (1215. június 15.) rendelkezéseit vizsgálva külön kitért arra a jelenségre, hogy még az angol jog e kitüntetett forrásának eljárásjogában felfedezhető a jusztiniánuszi törvényművek hatása, de egyúttal a kánonjogé is.^[67] Michael Stolleis véleménye szerint hasonló befolyás figyelhető meg a XII–XIII. századi francia királyi jogalkotás területén is.^[68] Sőt az érett középkorban IX. Gergely (1227–1241),^[69] IV. Ince (1243–1254)^[70] és VIII. Bonifác pápa (1294–1303) a római jog érveit használja fel a pápai „*plenitudo potestas*”, azaz teljhatalom alátámasztására, amire kiemelkedő példa a két kard elméletet kifejtő, 1302. november 18-án kiadott, híres *Unam sanctam* kezdetű bulla.^[71]

[15] A *ius commune* kiegészítő jogként való működését legjobban talán az egyes városi bíróságok működése példázza. A bíróságokon tevékenykedő bíró nagyon sokszor rászorult a jogalkalmazás során a városi jogkönyvben szereplő elvek kiegészítésére. Ha tehát a saját jogban (*iura propria* – városi jogkönyv) nem szerepelt szokás vagy megoldási lehetőség a konkrét jogesetre, vagy az adott esetben a jogelv alkalmazása nehézségbe ütközött, akkor a *ius commune*-ben szereplő normát alkalmazták. A jogeset megoldásának törvényi alapját ekkor tehát maga a *ius commune* kiegészítő joga jelentette, amely az alkalmazással meghonosodott a városi szokásban. Kiemelkedő példákat találunk erre a szicíliai városállamok esetében.^[72] Manlio Bellomo külön is kiemeli a Szicíliai Királyságnak (*Regnum Siciliae*) az európai *ius commune* virágzásában betöltött szerepét.^[73] Megjegyzendő, hogy az egyes pápák által Szicíliával kötött konkordátumok szövege kifejezetten mutatja azt az erőteljes hatást, amit a kánonjog annak a területnek a mindennapos jogalkotására és jogalkalmazására gyakorolt.^[74]

[16] A *ius commune* tehát egyértelműen nem azonos a császárkori római joggal. Látható, hogy a római jog középkori érvényesülésében alapvető jelentősége van a különféle népekhez kötődő egyedi jogalkotásnak és az újfajta egyetemi képzési rendszernek. A római jogi hagyomány nem szüntette meg teljesen az egyes területek jogi gondolkodásának sajátosságait, pusztán lehetőséget teremtett egy egységes jogi szemlélet kialakítására, az alapelvek közös értelmezési horizonton való alkalmazására. Példaként említhető a germán jog jellegzetességeinek fennmaradása.

[17] Az egyházjog befolyása tehát intézményes formában, közvetlenül, valamint az említett közvetett módon is stabilan jelen volt a világi jogalkalmazásban és a jogértelmezésben, ami a városiasodás erősödése, a városi (*statuti*) és lokális jogok (például *Sachsenspiegel*, *Schwabenspiegel*) kialakulása, továbbá az egyetemek fejlődése következtében még inkább meghatározóvá vált a XIII–XIV. században. Ezen a téren az egyházi bíróságok szerepe is meghatározónak nevezhető, hiszen illetékességük a XII. századra a tisztán egyházi ügyeken túl kiterjedt az árvák, az özvegyek, a gyámoltalanok és a szegények peres ügyeire, az örökösödési, hozománnyal vagy özvegytartással kapcsolatos esetekre és a végrendeletekre, továbbá azokra a peres és büntetőügyekre, amelyekben a civil bíróság az igazságszolgáltatást megtagadta vagy késleltette. Ez a széles joghatósági kör Németalföld területén a XIV. századtól már folyamatosan csökken, az egyházi, hitre, végrendeletekre, és a szegények ügyeire történő korlátozása a XV. századra történik meg.^[75] Másfelől éppen a XV. század végén, I. Miksa német-római császár uralkodása alatt (1493–1519), 1495. augusztus 7-én felállításra kerül a Birodalmi Kamarai Bíróság (*Reichskammergericht*), amely eljárási rendjében (*Reichskammergerichtsordnung*) kötelezővé tette a *ius commune* alkalmazását. Az említett bíróság büntetőjogi ügyekben járt el, legfelsőbb fórumként, olyan esetekben, amikor a területileg illetékes bíróság eljárási hibát vétett.^[76] Változást ebben a tekintetben csak a XVII. század hozott, az új „*usus modernus Pandectarum*” bevezetésével. A *Reichskammergericht* funkciója 1806-ban szűnt végleg meg.

4. A modern kor

[18] Az egyházjog közvetlen hatása az állami jogalkotásra, jogalkalmazásra és jogértelmezésre láthatóan fokozatosan háttérbe szorul a XVIII. század második felétől.^[77] A francia forradalom (1789–1799) alatti jogalkotás, majd az azt követő európai kodifikációs folyamat (vö. *Code Civil*, 1804; *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, 1811; *Bürgerliches Gesetzbuch*, 1896/1900 stb.) megszüntette az egyházjog közvetlen befolyását az egyes állami jogrendszerekre.^[78] Ez annak ellenére igaz, hogy több országban (például Spanyolországban) nemcsak a jogi terminológiában, hanem konkrét állami jogszabályok szövegében is felismerhető az eredetileg egyházi norma átvétele.^[79] A jogpozitivisták (>jogpozitivizmus) felfogásnak a jogi gondolkodáson belüli uralkodóvá válása már nem úgy tekintett az egyházjogra, mint a közös európai jogot hordozó jogrendszerre, hanem ahhoz leginkább mint „metajuridikus” rendszerhez viszonyult.^[80] Ez a felfogás azonban értelemszerűen nem tudta annullálni az egyházjognak az európai típusú tudományos jogi gondolkodásba több mint másfél évezred alatt beépült jogelméleti befolyását.^[81] Sőt, a természetjogi elméleteknek (>természetjogtanok) az elmúlt évtizedekben történő megerősödése,^[82] továbbá azok jelentős hatása a kortárs jogi gondolkodás fejlődésére^[83] újra az egyházjog tradicionális felfogása felé fordította a jogfilozófusok, jogalkotók és jogértelmezők figyelmét.

5. JEGYZETEK

-
- [1] Alphonse VAN HOVE: *Prolegomena* (Commentarium Lovaniense in Codicem Iuris Canonici I/1), Mechliniae–Romae, Dessain, 1928, 28–31.
- [2] *Decretum Burchardi Wormatiensis* (1008–1022), kiadása: Gérard FRANSEN – Theo KÖLZER (szerk.): *Burchard von Worms, Decretorum Libri XX*, Aalen, Scientia, 1992.
- [3] *Collectio LXXIV titulorum* (1050–1076), kiadása: Joannes T. GILCHRIST (szerk.): *Diversorum patrum sententie sive Collectio in 74 titulos digesta* (Monumenta iuris canonici B/1), Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1973.
- [4] Aemilius FRIEDBERG (szerk.): *Corpus iuris canonici II*, Lipsiae, Tauchnitz, 1881 (FRIEDBERG II) 1–2.
- [5] *Constitutiones concilii Lateranensi IV* (1215), kiadása: Antonio GARCÍA Y GARCÍA (szerk.): *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum* (Monumenta iuris canonici A/2), Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1981.
- [6] Stephan KUTTNER: „Die Konstitutionen des ersten allgemeinen Konzils von Lyon” *Studia et documenta historiae et iuris* 1940, 70–131.
- [7] Rosalio José CASTILLO LARA: „Criteri di lettura e comprensione del nuovo Codice” *Apollinaris* 1983, 345–369; Georg MAY – Anna EGLER: *Einführung in die kirchenrechtliche Methode*, Regensburg, Friedrich Pustet, 1986, 179–181.
- [8] Gommarus MICHIELS: *Normae generales iuris canonici I*, Parisiis–Tornaci–Romae, Desclée, 1949, 10.
- [9] Franz Xaver WERNZ: *Ius Decretalium ad usum praelectionum in scholis textus canonici sive iuris Decretalium I*, Prati, Giachetti, ³1913, numerus 46.
- [10] Johannes Baptist SÄGMÜLLER: *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts I*, Freiburg im Breisgau, Herder, 1925, 11–12.
- [11] MICHIELS (8. j.) 11.
- [12] ERDŐ Péter: *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest, Szent István Társulat, ⁵2014, 53.
- [13] Joannes Paulus LANCELOTTI: *Institutiones Iuris Canonici, quibus ius pontificium singulari methodo*, Coloniae, Zetzner, 1609, 1056.
- [14] Péter ERDŐ: „Metodo e storia del diritto nel quadro delle scienze sacre” in Enrique DE LEÓN –

Nicolás ÁLVAREZ DE LAS ASTURIAS (szerk.): *La cultura giuridico-canonica Medioevale premessa per un dialogo ecumenico* (Pontificia Università della Santa Croce, Monografie giuridiche 22), Milano, Giuffrè, 2003, 3–22, különösen 15–16; Carlos José ERRÁZURIZ MACKENNA: „Lo studio della storia nella metodologia canonistica: la rilevanza della nozione di diritto” in DE LEÓN – ÁLVAREZ DE LAS ASTURIAS (14. j.) 109–121, különösen 114.

[15] ERDŐ Péter: *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/1), Budapest, Szent István Társulat, 1998, 122–127.

[16] Chartres-i Szt. Ivo *Panormiának* nevezett művének előszava: *Prologue, texte latin et traduction française* (Sources canoniques 1), Paris, 1997.

[17] Robert KRETZSCHMAR: *Alger von Lüttichs Traktat „De misericordia et iustitia”* (Quellen und Forschungen zum Recht im Mittelalter 2), Sigmaringen, Thorbecke, 1985; ERDŐ (15. j.) 161.

[18] Peter LANDAU: „Gratian and the Decretum Gratiani” in Wilfried HARTMANN – Kenneth PENNINGTON (szerk.): *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234* (History of Medieval Canon Law 6), Washington, D.C., Catholic University of America Press, 2008, 22–54; José Miguel VIEJO-XIMÉNEZ: „Decreto de Graciano” in Javier OTADUY – Antonio VIANA – Joaquín SEDANO (szerk.): *Diccionario General de Derecho Canónico II*, Pamplona, Aranzadi, 2012, 954–972.

[19] Const. 6: *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna, Istituto per le Scienze Religiose, ³1973, 212–213; X 5. 1. 25: FRIEDBERG II (9. j.) 747.

[20] Péter ERDŐ: *Storia delle Fonti del Diritto Canonico* (Istituto di Diritto Canonico San Pio X; Manuali 2), Venezia, Marcianum, 2008, 129.

[21] SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Az 1545 előtti egyházi források hatása a modern kánonjog rendszerére* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/19), Budapest, Szent István Társulat, 2016, 28–39.

[22] SZUROMI Szabolcs Anzelm: „A kánonjog hatása az európai gondolkodásra” in CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs (szerk.): *Összehasonlító módszer az alkotmányjogban* (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei; Tanulmányok 39.), Budapest, Pázmány Press, 2017, 45–58, különösen 49–53.

[23] *De libero arbitrio*, 1. 6: SANT’AGOSTINO: *Dialoghi II* (Opere di Sant’ Agostino III/2), Roma, Città Nuova, 1976, 172–174.

[24] José OROZ RETA – Manuel Antonio MARCOS CASQUERO – Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ (szerk.): *San Isidoro de Sevilla, Etimologías I-II*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1993–1994.

[25] Ennio CORTESE: *Le Grandi Linee della Storia Giuridica Medioevale*, Roma, Il Cigno Galileo Galilei, 2003, 15–21.

[26] CORTESE (25. j.) 17.

[27] CORTESE (25. j.) 21.

[28] Jean GAUDEMET: *Église et cité. Histoire du droit canonique*, Paris, Cerf, 1994, 43–46.

[29] Elio DOVERE: *Ius principale e catholica lex*, Napoli, Jovene, 1999, 129–255.

[30] CORTESE (25. j.) 26; Jean GAUDEMET: *L’Église dans l’Empire romain (IVe–Ve siècles)*, Paris, Sirey, ²1988, 7–32.

[31] GAUDEMET (28. j.) vii.

[32] ERDŐ Péter: „A »lex« szó jelentése az ókori kánonjogban (III-VII. század)” in ERDŐ Péter: *Az élő egyház joga. Tanulmányok a hatályos kánonjog köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 2006, 53–72,

különösen 53–54.

[33] ERDŐ (32. j.) 55–56.

[34] Terence P. MCLAUGHLIN: „The Teaching of the Canonists on Usury (XII, XIII and XIV Centuries)” *Mediaeval Studies* 1939, 81–147; 1940, 1–22.

[35] Harry DONDORP – Eltjo J. H. SCHRAGE: „The Sources of Medieval Learned Law” in John. W. CAIRNS – Paul. J. DU PLESSIS (szerk.): *The Creation of the Ius Commune. From Casus to Regula*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2010, 7–56, különösen 37–38.

[36] Jean GAUDEMET: *Les sources du droit de l'Église en Occident du Ier au VIe siècle*, Paris, Cerf, 1985, 70–72.

[37] Riccardo ORESTANO: „Beni dei monaci e monasteri nella legislazione giustiniana” in *Studi Francescani* 1956, 563–593.

[38] Luce PIETRI (szerk.): *Les Église d'Orient et d'Occident (432-610)* [Histoire du Christianisme 3], Paris, Desclée 1998, 841–842.

[39] Walter ULMANN: *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, London, Routledge, 1972, 51–53.

[40] ULMANN (39. j.) 52, 57–58.

[41] Louis DUCHESNE: *L'Église au VIe siècle*, Paris, Fontemoing, 1925, 540–548.

[42] A gregoriánus gyűjteményekben megjelenő római jogi szövegek részletes felsorolásához: Szabolcs Anzelm SZUROMI: *Anselm of Lucca as a Canonist. A textual-critical overview on the „Collectio Canonum Anselmi Lucensis” (Adnotationes in Ius Canonicum)*, Frankfurt am Main, Lang, 2006, 171–172.

[43] Gian Luigi FALCHI: *Fragmenta iuris canonici. Introduzione allo studio della recezione del diritto romano nelle fonti del diritto canonico altomedievale* (Studia et documenta. Sectio Iuris Romani et Historiae Iuris 3), Roma, Pontificia Università Lateranense, 1998, 83, 86–96.

[44] ERDŐ (20. j.) 12.

[45] ERDŐ (20. j.) 46–47.

[46] ERDŐ (20. j.) 71–72.

[47] FERENCZY Rita – SZUROMI Szabolcs Anzelm: *A ius commune mint az Európa-jog alapja*, in *Kánonjog* 2005, 75–81; SZUROMI (22. j.) 53–58.

[48] Hans Erich FEINE: „Vom Fortleben des römischen Rechts in der Kirche” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*. 1956, 1–24.

[49] FÖLDI András: „A közös európai jog történeti gyökerei I.” *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 1995/96, 101–117, különösen 113.

[50] GAUDEMET (36. j.) 70–72.

[51] Kiadása: Carlo Guido MOR: *Lex Romana canonice compta*, Pavia, Tipografia Cooperativa, 1927; irodalom: Alfons Maria STICKLER: *Historia iuris canonici latini I: Historia Fontium*, Roma, Libreria Ateneo Salesiano, 1950, 433.

[52] STICKLER (51. j.) 432.

[53] Orazio CONDORELLI: „Giuristi vescovi nell'Italia del Trecento. Le »quaestiones disputatae« di Bonaccorso da Firenze e Giovanni Acciaiuoli” *Rivista internazionale di diritto comune* 1998, 197–261.

[54] Giuseppe MAZZANTI: „Irrerio: contributo a una biografia” *Rivista internazionale di diritto comune* 2000, 117–182.

- [55] Manlio BELLOMO: *Società e istituzioni dal medioevo agli inizi dell'età moderna* (I libri di Erice 2), Roma, Il cigno Galileo Galilei, 1994, 329–347.
- [56] Stephan KUTTNER: „The revival of jurisprudence” in Robert Louis BENSON – Giles CONSTABLE – Carol Dana LANHAM (szerk.): *Renaissance and renewal in the twelfth century* (Medieval Academy reprints for teaching 26), Toronto, University of Toronto Press, 1991, 299–323, különösen 303–304; BELLOMO (60. j.) 329–347.
- [57] Carlos LARRAINZAR: „La mención de Cicerón entre las «auctoritates» canónicas” *Revista Española de Derecho Canónico* 2014/176, 93–118, különösen 107–109.
- [58] Christoph H. F. MEYER: *Die Distinktionstechnik in der Kanonistik des 12. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte des Hochmittelalters* (Mediaevalia Lovaniensia I/XXIX), Leuven, Leuven University Press, 2000.
- [59] *Etymologiarum* 5.8: José OROZ RETA – Manuel Antonio MARCOS CASQUERO – Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ (szerk.): *San Isidoro de Sevilla, Etimologías II*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2004, 512.
- [60] Manlio BELLOMO: „I giuristi, la giustizia e il sistema del diritto comune” in Manlio BELLOMO: *Scienza del diritto e società medievale* (Medioevo edito e inedito II), Roma, Il cigno Galileo Galilei, 1997, 111–122; Manlio BELLOMO: „Ius Commune” in BELLOMO: *Scienza del diritto* (60. j.) 93–107.
- [61] Paulus KRUEGER – Theodor MOMMSEN (szerk.): *Institutiones, Digesta* (Corpus iuris civilis I), Berolini, Weidmann, 1905 (repr. Berlin 1954, Hildesheim 2008) 1.
- [62] James Arthur BRUNDAGE: „Universities and the 'ius commune' in Medieval Europe” in *Rivista internazionale di diritto comune* 2000, 237–253, különösen 237.
- [63] D. 1 c. 7: Aemilius FRIEDBERG (szerk.): *Corpus iuris canonici I*, Lipsiae, Tauchnitz, 1879 (FRIEDBERG I), 2; C. 33 q. 5 c. 15: FRIEDBERG I, 1255.
- [64] Bertrand KURTSCHIED: „De utriusque iuris studio saec. XIII” in *Acta Congressus Iuridici internationalis VII saeculo a Decretalibus Gregorii IX et XIV a Codice Iustiniano promulgatis (Romae 12-17 novembris 1934) II*, Roma, Pont. Inst. Utriusque Iuris, 1935, 309–324.
- [65] SZUROMI Szabolcs Anzelm: „A középkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszületésének sajátosságai” in KÖRMENDY Kinga: *Studentes extra regnum. Egyetemjárás és könyvhasználat az Esztergomi Székeskáptalanban 1183-1543* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/9), Budapest, Szent István Társulat, 2007, 41–53.
- [66] Orazio CONDORELLI – Franck ROUMY – Mathias SCHMOECKEL (szerk.): *Der Einfluss der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur I: Zivil- und Zivilprozessrecht* (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit 37/1), Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2009; *II: Öffentliches Recht* (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit 37/2), Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2011; *III: Straf- und Strafprozessrecht* (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit 37/3), Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2012.
- [67] Kenneth PENNINGTON: „The 'ius commune', Suretyship and Magna Carta” *Rivista internazionale di diritto comune* 2000, 255–274.
- [68] Michael STOLLEIS: „The Influence of the 'ius Commune' in Germany in the Early Modern Period on the Rise of the Modern State” *Rivista internazionale di diritto comune* 2000, 275–285, különösen 279; Kees BEZEMER: „»Ne res exeat de genere« or How a French Custom Was Introduced into the »ius commune«” in *Rivista internazionale di diritto comune* 2000, 67–115, különösen 70–76.
- [69] X 1. 6. 57: FRIEDBERG II (4. j.) 95–96.
- [70] VI 1. 15. 1: FRIEDBERG II (4. j.) 983–984.

[71] FRIEDBERG II (4. j.) 1245–1246.

[72] Manlio BELLOMO: „Giuristi di Sicilia tra corona e feudi. Sulle tracce di attività forensi, amministrative e didattiche nei secoli XIV-XVI” *Rivista internazionale di diritto comune* 2001, 9–100, különösen 9–13.

[73] Manlio BELLOMO: *L'Europa del diritto comune* (I libri di Erice 1), Roma, Il Cigno Galileo Galilei, 1998, 68–69.

[74] Szabolcs Anzelm SZUROMI: „Concordats in the Middle Ages (between 1098 and 1418)” in Szabolcs Anzelm SZUROMI (szerk.): *Concordatory Law* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/6), Budapest, Szent István Társulat, 2008, 27–40, különösen 31–32, 34–36.

[75] Szuromi Szabolcs Anzelm: „An Outline of the Ecclesiastical Administration of Justice and Judicial Organization in the High Middle Ages” *Rivista internazionale di diritto comune* 2011, 279–292.

[76] Willibald M. PLÖCHL: *Geschichte des Kirchenrechts IV*, Wien–München, Herold, 1966, 359–360.

[77] SZUROMI (22. j.) 58.

[78] BELLOMO (73. j.) 13–21.

[79] SZUROMI Szabolcs Anzelm: „Spanyol állami egyházjog – új hangsúlyok” *Iustum Aequum Salutare* 2014/2, 155–171.

[80] Caridad VELARDE: „Filosofía del derecho” in Javier OTADUY – Antonio VIANA – Joaquín SEDANO (szerk.): *Diccionario General de Derecho Canónico IV*, Pamplona, Aranzadi 2012, 39–42, különösen 40–41.

[81] Carlos José ERRÁZURIZ MACKENNA: *Justice in the Church. A Fundamental Theory of Canon Law* (Collection Gratianus, Series, Section Handbooks), ford. Jean GRAY, Montréal, Wilson & Lafleur, 2009.

[82] Javier HERVADA: *Kritikai bevezetés a természetjogba*, ford. HÁRSFAI Katalin, Budapest, Szent István Társulat, 2004.

[83] Wolfgang WALDSTEIN: *A szívébe írva. A természetjog mint az emberi társadalom alapja* (Pázmány Könyvek 7), ford. ERDŐDY János – RADVÁNYI Anna, Budapest, Szent István Társulat, 2012.